

ÜTOPYALARA SİYASAL TEOLOJİK MÜDAHALE: ERKEN CUMHURİYET ÜTOPYALARININ KAYNAĞI OLARAK CUMHURİYETÇİ SİVİL DİN

SEÇİL ASLAN COŞKUNER*

Sakarya Üniversitesi

MURAT COŞKUNER**

Kocaeli Üniversitesi

ÖZ

Çalışma, kutsallık üreten sistemlerin ideal toplum tasavvurlarına sahip ütopya metinlerine kaynaklık ettiğine yönelik bir iddiadan yola çıkmak suretiyle erken Cumhuriyet döneminde yazılmış olan iki ütopya metni Ahmet Ağaoğlu'nun *Serbest İnsanlar Ülkesinde* ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Ankara* romanlarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Literatürde İslam'ın, Doğu toplumlarında ütopya yazınına engellediği iddiasının aksine çalışma kapsamında kutsallık sadece tek tanrılı dinlere özgü bir olgu olarak ele alınmamakta, alternatif kutsallık mekanizması olarak siyasal-sivil kutsallığa odaklanılmaktadır. Bu bağlamda; siyasal-sivil kutsallık mekanizmalarının ütopyalara kaynaklık ettiği tezinden hareketle gerek *Ankara*, gerek *Serbest İnsanlar Ülkesinde* romanlarının erken Cumhuriyet döneminde bir takım kültürler ve kutsallık mekanizmaları oluşturmuş olan cumhuriyetçi sivil din vasıtasıyla ortaya çıkabildikleri ve ondan beslendikleri gösterilmeye çalışılmaktadır. İlgili ütopyaları metin analizi yöntemiyle inceleyen çalışma, onların bu alternatif kutsallıktan yoğun bir şekilde beslenmekle kalmayıp aynı zamanda bu kutsallığın bir aracı ve parçası haline geldiklerini savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ütopya, Kutsal, Sivil Din, Ankara, Serbest İnsanlar Ülkesinde.

* Öğr. Gör., Sakarya Üniversitesi, s.aslancoskuner@gmail.com, ORCID id: 0000-0003-0276-8163

** Arş. Gör. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, muratcoskuner1@gmail.com, ORCID id: 0000-0003-1144-6342

Atıf/Cite:

Aslan Coşkuner, S. & Coşkuner M. (2019). Ütopyalara Siyasal Teolojik Müdahale: Erken Cumhuriyet Ütopyalarının Kaynağı Olarak Cumhuriyetçi Sivil Din. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 37-67. DOI: 10.31679/adamkademi.516451

THE POLITICAL THEOLOGICAL INTERVENTION TO UTOPIAS: REPUBLICAN CIVIL RELIGION AS THE SOURCE OF EARLY REPUBLICAN UTOPIAS

ABSTRACT

Claiming that sacredness-producing systems generate utopian visions of the ideal society, this study analyzes two utopian novels written in the early Republican period: Yakup Kadri Karaosmanoğlu's *Ankara* and Ahmet Ağaoğlu's *Serbest İnsanlar Ülkesinde*. Against the thesis that Islam impedes utopian writing in Eastern societies, the study extends the boundaries of the sacred beyond monotheistic religions and focuses on alternative political and civilian sacredness mechanisms. It shows that the utopian visions of both *Ankara* and *Serbest İnsanlar Ülkesinde* were rooted in the republican civil religion, which created a number of cults and sacredness mechanisms in the early Republican period. Examining these utopias with the method of content analysis, the study argues that they were not only deeply affected by but also actively contributed to this alternative sacredness.

Keywords: Utopia, Sacred, Civil Religion, Ankara, Serbest İnsanlar Ülkesinde.

GİRİŞ

Ütopya, edebiyat ile sosyal bilimlerin kesişme noktasında bulunan bir tür olarak bu niteliği “kutsal” olarak ifade edilen metinlerle paylaşırlar. Zira her ikisi de “iyi bir yaşam iddiasına dair” toplumsal tahayyül sunarlar. Ancak kutsal metinler ile ütopya arasındaki ilişkiyi sadece bu kesişme noktasına indirgemek bir eksiklik. İki tür arasındaki etkileşimi birinin diğerine kaynaklık ettiği, ötekinin de bu kaynaktan beslendiği bir ilişki şeklinde tanımlamak daha doğrudur. Krishan Kumar bu ilişkiye dikkat çekerek ütopyaların kutsal metinlerden önemli şekilde etkilendiklerini belirtir ve kutsal metinler ile kutsallık üreten sistemleri ütopyaları besleyen damarlar olarak nitelendirir (Kumar, 2005, s. 104).

Genelde Doğu dünyasında, özelde ise Türkiye’deki ütopya geleneğini de bu hat üzerinden değerlendiren çalışmalar bulunmaktadır. Ancak bu çalışmalar genellikle kutsallık ile ütopya geleneği arasındaki ilişkide bir uyumsuzluk görmektedir. Literatürde ağırlıklı Doğu dünyasında ütopya türünün ya gelişmediği ya da hiç olmadığına dair sonuçlar bu bağlamda ileri sürülen bulgulardır. Örneğin Ünsal Oskay ve Faruk Öztürk, İslami gelenekteki “altın çağ” vurgusunu Türkiye’de ütopyanın olmamasının nedenlerinden biri olarak gösterirler. Bakışların geçmişe çevrildiği ve şimdiki yaşamdan daha iyisinin yitirilmiş eski günlerde olduğu düşüncesini içeren altın çağ fikrinin altını çizerek geçmişe yönelik bu türden bir tasavvurun ütopya ile çeliştiğini belirtirler (Oskay, 1993, s. 8, Öztürk, 2007, s. 489-490). Hilmi Yavuz’un Edward Said’den aktardığı düşünceler de benzer bir noktaya değinir. İslami gelenekte alternatif bir dünya yaratma ya da mevcut düzeni değiştirme arzusunun olmadığı belirtilerek Müslüman toplumlarda Kur’an’ın tam, benzersiz ve taklit edilemez bir şekilde birincil konumda olduğunun altı çizilir. Böylesi bir mükemmel metnin varlığı karşısında edebiyatın ancak yaratıcının güzelliğini ortaya koyduğu oranda anlamlı olabileceğini vurgulayan yazar, bu yaklaşımın Müslüman toplumlarında yeni arayışlara imkân vermediğini ifade eder. Oysa daha iyi bir toplum hayalini içeren ütopya böylesi bir mükemmellikten ziyade bugünün eleştirisini gerektirir ve bu da Müslüman toplumlarda ütopyanın gelişmemesinin nedenini açıklar (Yavuz, 2003, s. 122-124, Canbaz Yumuşak, 2012, s. 51-52, Gülsoy, 2013).

Ütopya türünün Türkiye’deki seyrinde İslami kutsallığa ilişkin kodların belirleyici etkisini tartışmak kuşkusuz çok önemlidir. Ancak bu bakış açısı kutsallığı tek boyutlu bir şekilde yalnızca geleneksel dinlerin tekelinde gördüğü için ütopya geleneğini anlamakta sınırlı etkiye sahiptir. Nihayetinde

Türkiye’de bir ütopya geleneğinden bahsedilebilmektedir.¹ Böyle tek boyutlu kutsallık anlayışına bel bağlamadan Türkiye’deki ütopya geleneği ile kutsallığın ilişkisini irdelemek mümkündür. Erken Cumhuriyet döneminde cumhuriyetçi yurttaşlık kültürünün ve Rousseaucu anlamda oluşturulmuş “sivil din”in sağladığı kutsallığı ütopyalara verdiği ilhamlar ve onlara yaptığı kaynaklık çerçevesinde ele almak bu açıdan oldukça elverişlidir. Nitekim böylece Türkiye’deki ütopya yazımında kutsallığın engelleyici olmaktan ziyade bizzat kaynaklık edici etkisi gösterilebilecektir.

Kutsallık düşüncesinin Türkiye’deki ütopya geleneği üzerindeki etkisini tartışmayı amaçlayan bu çalışma literatürde pek dikkate alınmayan sivil-siyasal kutsallıkla ütopyalar arasındaki ilişkiye odaklanarak cumhuriyetçi kutsallığın kaynaklık ettiği iki önemli ütopya olan Ahmet Ağaoğlu’nun *Serbest İnsanlar Ülkesinde* (1930) ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Ankara* (1934) adlı eserlerini inceleyecektir. Metin analizi yöntemiyle ütopyaları çözümlenecek olan çalışma kapsamında ütopyalara bu kutsallık anlayışının nasıl kaynaklık ettiği ve hatta bu ütopyaların ilgili kutsallık anlayışının adeta nasıl bir aracı-parçası konumuna geldiği gösterilmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın planı içinde ilk bölümde kutsallık ile ütopyalar arasındaki ilişkinin niteliğine dair genel bir çerçeve çizilecektir. Bu vasıta ile kutsallığın, ütopyalar için bir kaynak olduğu görüşü öne çıkartılacaktır. İzleyen bölümde erken cumhuriyet döneminin politik atmosferi incelenerek bu dönemdeki kutsallık anlayışının (cumhuriyetçi kutsallık) izi sürülecektir. Üçüncü ve son bölümde ise *Serbest İnsanlar Ülkesinde* ve *Ankara* ütopyalarının cumhuriyetçi kutsallık anlayışı tarafından nasıl beslenip-belirlendikleri tartışılarak, ütopyalarda kurulmaya çalışılan ideal toplum düzeninin, aslında cumhuriyetçi ahlakın/sivil dinin neredeyse bir yansıması olduğu gösterilecektir.

1 Cumhuriyet öncesinde Prens Sabahattin’in “*Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*” adlı kitabı ütopyik eğilimli ilk metin sayılabilirken ütopya olarak değerlendirilebilecek ilk eserler ise rüyalarlardır. Keza İsmail Gasprıralı’nın *Darürrahat Müslümanları* (1887-1889), Hüseyin Cahit Yalçın’ın *Hayat-ı Muhayyel’i* (1897), Mehmet Murat’ın *Turfanda mı, Yoksa Turfa mı?* (1891), Halide Edip’in *Yeni Turan’ı* (1912), Ali Kemal’in *Fetret’i* (1913), ve Müfide Ferit Tek’in *Aydemir’i* (1918) bu dönemin ütopyik eserleridir. Cumhuriyet’in ilamından sonra Ahmet Ağaoğlu’nun *Serbest İnsanlar Ülkesinde* (1930) ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Ankara* (1934) romanları göze çarpmaktadır. Bunların dışında Peyami Safa’nın *Yalnızız* (1951), Gülten Dayıoğlu’nun *Işın Çağı İnsanları* (1984), Ali Nar’ın *Uzay Çiftçileri* (1988), İlhan Mimaroglu’nun *Yokistan Tasansı* (1997) ütopyik romanlar sayılabilirse de bu eserlerin ütopya oldukları konusunda görüş birliği yoktur. (Canbaz Yumusak, 2012, s. 54-60).

1. Ütopik Toplum Tasavvurlarına Kaynak Olarak Kutsallık

Yaşamak istenen bir hayatın hayalinin kurulması insanlığın genel bir tutumu olagelmıştır. Bazen bir karamsarlık haliyle, bazen de bir iradenin peşi sıra bir ülke düşünür. Ancak çok az sayıda insan bu hayali, bir ülkeyi somutlaştıracak ve bunu yazınsal dünyaya aktaracak araçlara sahiptir. Yine de yazın dünyasında bu hayalin ifade edilebilmesi yönünde pek çok ürün ortaya çıkmıştır. Bütünüyle Batı kökenli olduğunu söyleyebileceğimiz ütopyalar (*ou topos*) edebi türler arasında bu türün bir örneği olup kurgusunda, şimdinin toplumunu olumsuzlayarak “bir gelecek zaman” inşa etmesiyle ilk bakışta diğer türlerden ayrılırlar.² İsmi; Thomas Moore’nun; ütopyik bir devlet tasarımı ortaya koyduğu, Yunanca’da “var olmayan iyi yer” anlamına gelen *Ütopya* adlı eserinden alır. Bu bağlamda ütopyalar genel olarak; mevcut düzenin aksayan yönlerinden hareketle “var olmayan kusursuz bir dünya idealini ya da ideal bir hayat düzenini içeren toplumsal projeler” olarak kavramlaştırılabilirler. Fakat basit bir kurgudan öte bir gelecek tahayyülü olarak; geleceğin toplumunda yaşatılan değerleri içi boş hayallerden ziyade benimsenmesi gereken değerler olarak kurarlar ve bizzat o değerlere göre oluşmuş bir sistem kurgularlar.

Ütopyalar, genelde her şeyin toplumun mutluluğu için düzenlenmiş olduğu düşsel yönetim biçimleridir (Ağaoğulları & Köker, 1991, s. 206). Ancak toplumsal mutluluk çoğu zaman ütopya yazarı tarafından bir takım özgürlüklerin kısıtlanması yoluyla oluşturulabileceği düşünüldüğü için bu mutluluk özgürlük ile değil de, eşitlik ile sağlanmaya çalışılır. Ayhan Yalçinkaya, ütopyaların eşitlik ve özgürlük arasında salınan temel bir gerilime sahip olduğunu ileri sürer (Yalçinkaya, 2004, s. 32); ancak ütopyalarda kolektif mutluluk kültleştirilerek bireysel zevk ve mutluluğa hiçbir yer tanınmadığı için bu gerilimdeki ibrenin eşitlik temasından yana kaydığını belirtir (Yalçinkaya, 2004, s. 29).

Ütopyaların, toplumun üyeleri arasında eşitliğe verdiği bu türden bir önem ve bu eşitlik vasıtasıyla kurulabilecek ideal toplum tahayyülü birlikte düşünüldüğünde, toplum tasavvurlarında eşitlikçi ideallere sahip biricik

2 Ütopya ve distopya arasındaki ayrım; bu yazının özüyle ilişkili olmamakla birlikte her ikisinin de kurgusunun şimdinin olumsuz bir şekilde değerlendirilmesi üzerinden oluşturulduğu söylenebilir. Fakat bu ikisi arasında şöyle bir ayrımından bahsedilebilir. Şimdiki yaşamın nasıl kötü bir geleceğe varacağı üzerinden kurulması distopya, gelecekte şimdikinden çok daha farklı ve iyi bir toplum olacağı fikri ise ütopya anlamına gelir. Örneğin George Orwell’in 1984 romanı distopyanın en ünlü örneklerindedir. Dünyada ve ayda olmak üzere iki toplumlu kurgusuyla Ursula K. Le Guin’in *Mülksüzler*’i hem distopya, hem de ütopya olarak değerlendirilebilir.

örnek olmadıklarını belirtebiliriz. Hatta tarih içerisinde varlık kazanmış ve eşitlikçi toplum tasavvurları geliştirmiş topluluklar bulunduğu ve bunların bizzat ütopyalara esin vererek, onları besledikleri söylenebilir. Krishan Kumar ütopyaya bu konuda fikir verdiğini düşündüğü bazı gelenek, adet ve kurumların olduğunu ifade eder. Ona göre bu gelenekler tesadüfi olmayacak şekilde çoğunlukla dinidir. Nitekim kilisenin başlangıçtaki eşitlikçi ve cemaatçi düzeni ile İsa'nın yaşamı ve öğretileri ile beslenen kutsallığın eşitlikçi anlayışı, başta on altıncı ve on yedinci yüzyıldakiler olmak üzere ütopyalara ve onların eşitlikçi toplum tasavvurlarına sürekli bir esin kaynağı olagelmıştır (Kumar, 2005, s. 104).

Bu noktada ütopyaların eşitlikçi toplum tasavvurlarında neden dinsel topluluklardan beslendiklerini ayrıntılandırmak gerekir. İlk olarak belirtilebilir ki, ütopyaların varlık nedeni olan “ideal toplum düşüncesi” dinler ve dinsel cemaatler için de önem taşımaktadır. Dinler; topluluk üyelerinden fedakârlık ve kendini adama bekler çünkü ideal bir toplumsal düzeninin oluşumu buna bağlıdır. Ütopyaların dinlerden beslenmelerinin nedenlerinden biri, tam da toplumun üyelerinin kendilerini adamalarını başarıyla sağladıkları ve adanmışlığın örnek kurumları oldukları içindir. Bu bağlamda Kumar, dinlerin bu örnek işlevini açıklarken manastırın propagandasını yaptığı diğerkâm ahlaka değeridir. Ona göre, bir yandan kendini topluma adamanın örnek kurumu, diğer yandan ise sevinç ve yoldaşlığı barındıran, çalışma ile sevginin birbirini tamamladığı bir yer olarak manastır etiği hem klasik, hem de modern ütopyacı ideale açıkça denk düşmektedir (Kumar, 2005, s. 105).

Ütopyalarda toplumun, kişinin üzerinde bir değer olarak görülmesi ve toplum üyelerinin kendini bu birliğe adanması elbette toplum fikrinin taşıdığı anlamdan bağımsız değildir. Ütopyalarda toplum, ahlakla ya da bir diğer deyişle “kurtuluş ahlakı” ile eş anlamlı kabul edilmektedir ki dinlerin temel işlevinin de bu olduğu düşünüldüğünde ütopyaların dinselikten neden beslendiklerinin bir başka izahı daha ortaya çıkar. Selçuk Akşin Somel dinlerin bu niteliğini açıklıkla göstermektedir. Ona göre dinler, tarihi müminlerin necatına ve kâfirlerin kaçınılmaz bir şekilde cezalandırılmasına doğru ilerleyen bir süreç olarak görerek (Somel, 1998, s. 44) er ya da geç ideal bir toplumun kurulacağına dair iyimser bir umut taşımaktadırlar. Bu gelenekten beslenen ütopyalar için de toplum önemlidir, çünkü bu “adaletsiz”, “ahlaksız” ve “yozlaşmış” dünyadan ancak bir “kurtuluş ahlakı” üreterek çıkılabilecektir. Nihayetinde, dinlerin ve inançların ideal toplum tasavvurlarının ortaya

koyduğu değişmez bir mükemmellik durumu, istikrar ve umut ütopyalar tarafından da sahiplenilmiştir (Kumar, 2005, s. 33-34).

Özetle dinlerin oluşturdukları kutsallığın adanmışlık ve kurtuluş ahlaki kavramları üzerinden ütopyalara kaynaklık ettiği açıktır. Ancak ütopyalara kaynaklık eden kutsallık düşüncesinin sadece geleneksel dinlerden beslendiğini söylemek ne derece doğrudur? Eğer ideal, ahlaki ve kurtuluşu hedeflemiş bir toplum düşüncesinin yalnızca tek tanrılı dinlerin toplum tasavvurlarıyla menkul olduğu iddia edilmiyorsa bu sorunun cevabı olumsuz olacaktır. Konumuz açısından ideal ve ahlaki bir toplum inşa etme saikiyle donanmış cumhuriyetçi yurttaşlık fikrini ve onun siyasal projesinin etrafında şekillenmiş sivil dine de bu noktada yer açmak gerekmektedir. Böylece cumhuriyetçi siyasal proje ve bu projenin oluşturduğu kutsallık küresinin ütopyaları nasıl beslediğini görmek mümkün olabilecektir.

Cumhuriyetçi kutsallık, öncülüğünü Jean Jacques Rousseau'nun yaptığı ve "sivil din" olarak adlandırılabilir cumhuriyetçi yurttaşlık dini üzerinden tartışılmaktadır. Tek tanrılı dinlere karşı kategorik bir karşıtlığa sahip olmayan Rousseau için önemli olan siyasallığın da dinsel bir bağlılık oluşturabilmesidir. Dolayısıyla egemenliğin siyasal ve dinsel olarak ayrılmasını istememekte, ancak Hıristiyanlığın bunu sağlayamadığını belirtmektedir (Ağaoğulları, 2006, s. 162). Bu vesileyle Rousseau, Hıristiyanlık içerisindeki siyasal-dinsel ayrışmasını aşmaya yönelik olarak yurttaşlar için bir adanmışlık oluşturacak sivil din tasarısına girişir. Ancak bu Rousseau için basitçe dinsel ile siyasallığın iç içe geçmesini değil; siyasal iktidarın dinselliğin oluşturduğu kutsallığı devralması ve onu yeni bir şekle sokmasını ifade eder.³ Rousseau'ya göre halk kolektif moral ben, vatan ise dünyevi siyasetin kutsallaştırılmasını sağlayan elemandır. Bunun temelinde ise anayasaya bağlılığı sağlayan ve ritüel olarak görülen ulusal bayram ve festivaller bulunmaktadır. Rousseau bu bakımdan sivil bir din oluşturmak için; sivil festivaller, bayramlar ve törenler yaratmanın önemli olduğunu ve bunların ulusal karakteri güçlendirip tüm tutkulara yeni bir enerji vereceğini belirtir (Bauberot, 2010, s. 60). Dolayısıyla cumhuriyet, bu törenler yoluyla onun kurumsal-ideolojik zeminini oluşturan mitosu almış ve 'ulus' bağlamında yeniden üretmiştir. Böylece siyasal meşruiyet ulusallaştırılmış ve yeni bir mitolojik temele bağlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında sivil dini, klasik tek tanrılı dinlerde olduğu

3 Carl Schmitt (2005) *Siyasal İlahiyat* adlı çalışmasında kutsallığın devlet tarafından devralındığını nezh bir şekilde ifade eder. Ona göre, modern devlet kuramının bütün önemli kavramları dünyevileştirilmiş ilahiyat kavramlarıdır.

gibi topluluk üyelerinin bireyciliğine karşı mücadele ederek o topluluğu bir araya getirmenin yollarından biri olarak görmek mümkündür. Yani sivil din, Rousseaucu toplum sözleşmesi anlayışının bir uzantısı şeklindedir ve cemaatin iyi işlemesi için planlanmıştır. Onun sayesinde bireyin kimliğinde paylaşılan yurttaşlık hazinesi yüceltilecek ve dünyanın düzyazısına büyüğü geri kazandırılmış olacaktır (Abéles, 2012, s. 153). Jean Bauberot'a göre Rousseau için "kuralları hükümdar tarafından, dini dogmalar gibi değil ama toplumseverlik duygularını güçlendirmek amacıyla belirlenen bir inanç mesleği vardır ve bu kurallara uyulmadan ne iyi yurttaş olunur, ne de sadık bir mümin" (Bauberot, 2018, s. 158). Bu açıdan değerlendirildiğinde cumhuriyetçi devletin bir din gibi kendisini kutsallığın etrafında örgütlediği görülecektir.

Günümüz sivil din kuramcılarında Robert Neelly Bellah, yine cumhuriyetçi kutsallığı tartışan yazarlardan birini oluşturur. Ona göre "cumhuriyet devletin ahlaki eğitsel ve hatta ruhani bir rolü vardır. Yaşayabilmesi için sadece cumhuriyetçi kurumların varlığı yetmez aynı zamanda cumhuriyetçi gelenek ve görenekler ile cumhuriyetçi yurttaşlar gerekir" (Bellah, 1980, s. 9). Fakat Rousseau'nun yurttaşların birliğini sağlayacak sivil din önermesinden farklı ve modern bir dinsel formunun ortaya çıkışına dikkat çeker. Bellah'a göre; Amerika örneğinde bir sivil din ortaya çıkmıştır. Bu din; Yahudi-Hıristiyan dinsel sembolizmini kullanıyor olmakla birlikte, bunları tamamen dönüştürmüş ve Amerikan yurttaşları için ortak değer haline getirmiştir. Bu anlamda Amerikan sivil dini, kamusal alanı yeni ve Amerika'ya özgü bir dindarlıkla-ahlakla yeniden tanımlamaktadır (Bellah, 2005, s. 40-45). Görüldüğü üzere gerek Rousseau, gerek Bellah cumhuriyetlerin düzenli ve iyi bir şekilde işlemeleri için yurttaşlarında geleneksel dinlerin müminlerinde oluşturdukları bağlılığa benzer bir adanmışlık oluşturmalarını ya da en azından bu kutsallığı kendi siyasal amaçlarına uygun hale getirmeleri gerektiğini belirtirler. Böylece siyasal bir kutsallık oluşturarak bunu bir tür dini gerçeklik, bir inanç kuralı ve bir dogma haline getirerek vatandaşları ulusal egemenlik denen bir tür dünyevi tanrısallığa inandırmaya çalışırlar (Duguit, 2000, s. 395). Erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'de de böyle bir sivil dinin yerleştirilmeye çalışıldığı, yeni rejimin meşruiyetinin konsolide edilmesi için rejim etrafında dünyevi bir kutsallık yaratıldığı görülecektir. Bir sonraki bölüm ilgili dönemin analizini içerirken, cumhuriyetçi dinle ütopya arasında nasıl bir köprü kurulduğunu da göstermeye çalışacaktır.

2. Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Sivil Din

Osmanlı İmparatorluğu'nun üzerine dayandığı dinsel meşruiyet paradigmasının dağılması ve yerini bir yenisine bırakmaya başlaması Tanzimat reformlarının temel değişim hattını teşkil eder. Ancak böylesi bir değişimi ve sonrasında Cumhuriyetle devam eden adımları, kutsallığa yaslanan bir ideolojiden seküler bir ideolojiye geçiş olarak tanımlamak pek de mümkün değildir. Meşruiyetinin kaynağını gökten alan bir siyasal rejimden egemenliğin millete devredildiği bir siyasal rejime geçiş, yani hâkimiyet-i milliye ve ulusal egemenlik gibi fikirlerin dinsel meşruiyetin yerini almaya başlaması her ne kadar dünyevileşme yönünde bir atılım olarak görünüyorsa olsalar da bunu sekülerleşme veyahut da kutsallıktan arınma olarak ifade etmek yanıltıcı olacaktır. Aksine, belli bir kutsallık ideolojisinin yerini bir başka kutsallık ideolojisine bıraktığını söylemek daha olasıdır. Çünkü Rousseaucu anlamda söylersek cumhuriyetin bu yeni meşruiyet kalıpları da dinsel bir etki yaratmışlardır (Toprak, 2012, s. 70). Rousseau'nun ortaya koyduğu sivil din ya da yurttaşlık dini Cumhuriyetçi kadrolar için yurttaşın ulusal formasyon içinde sosyalleşmesi ve yasalara sadakatini sağlaması açısından önemli bir düşünsel zemin oluşturmuştur (Rousseau, 2005, s. 249-252). Onun sivil din anlayışı Türkiye'de erken Cumhuriyet döneminde kendisini net bir şekilde göstermiştir. Özellikle Mustafa Kemal'in şahsında oluşturulan kült, cumhuriyetçi kurtuluş ideolojisi ve millî egemenlik kavramına atfedilen nitelikler bunu açıkça yansıtmaktadır.

Cumhuriyetçi projenin simgesel ve tartışmasız lideri olan Mustafa Kemal, Mili Mücadele yıllarından başlayan ve giderek yoğunlaşan bir şekilde bir millî kahraman imgesine dönüştürülmüştür. Bir diğer deyişle; ülkenin kurucu lideri olarak siyasal bir simge haline gelmiş ve kutsal bir nitelik kazanmıştır. Bu bakımdan Sibel Bozdoğan'ın belirttiği gibi, Mustafa Kemal'in 1938'de ölümünün ardından Tanrı statüsüne çıkarılışı buna bir örnek olarak gösterilebilir (Bozdoğan, 2002, s. 306). Mustafa Kemal "Tanrı-Türk" olarak değerlendirilmekte ve ulusu yoktan var eden bir yaratıcı olarak görülmektedir (Ünder, 2011, s. 138-155). Kimi zaman bu tanrısallık antik dünya tanrılarına bir gönderme şeklinde ortaya çıkar. Onun dostları ile yaptığı görüşmelerinde zaman ve mekânın dışında, âdeta Yunan Tanrısı Zeus'un tanrısallığıyla betimlendiği görülür (Karaosmanoğlu, 2012, s. 127). Karaosmanoğlu (2012, s. 24-57) ayrıca onu "bir milleti kurtarmak risaletinin ilâhî ihtirasına sahip"; "kastan, adaleden" değil, "Promete ulûhiyeti" gibi zekâ ve akıldan gelen, yıllarca hasretle beklenen yarı insan-yarı Tanrı millî bir kah-

raman (mesih) şeklinde tanımlamaktadır. Bu kutsiyet atfı halka da yayılmış, dönemin öğrencileri tarafından Mustafa Kemal tanrısal niteliğe büründürülmüştür. Cumhuriyet'in 10. ve 15. yıllarına özel olarak çıkartılan ve “*Şeref Kitabı*” olarak adlandırılan eserde öğrencilerin Atatürk hakkında yazdıkları şiirler yeni dönemin siyasal teolojisini çok güçlü bir şekilde yansıtır. Şiirlerde Atatürk birer kült haline getirilerek tanrılaştırılır (Kaynar, 2009, s. 1096-1098).

Cumhuriyetçi sivil din Mustafa Kemal'in şahsına karşı bir kutsiyet atfetmekle kalmamış; aynı zamanda tek tanrı egemenliğinin yerini alacak, her şeye kadir yeni bir ulusal egemenlik modeli de tasarlamıştır. Bu egemenlik modelinde Tanrı, yerini ulusal egemenliğe bırakmış ve diğer milliyetçi hareketlerde olduğu gibi halk egemenliği kurtuluşun kaynağı haline getirilmiştir (Smith, 1994, s. 106). Mustafa Kemal'in ilk olarak 1919 tarihli *Amasya Tammimi*'nde sözünü ettiği ulusal egemenlik kavramı daha sonra Cumhuriyet'in ilk anayasası olarak değerlendirilebilecek 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun birinci maddesinde “*hâkimiyet bilâ kayd ü şart milletindir. İdare usûlü halkın mukadderatını bizzat ve bi'l-fil idare etmesi esasına müstenittir*” ifadeleriyle yerini almıştır. Buradan da görüldüğü üzere ulusal egemenlik, tek tanrıya atıfla bölünmez ve mutlak kavramlarıyla ifade edilmiştir (Tuğrul, 2014, s. 17). Mutlaklık üzerinden düşünüldüğünde Kemalist ulusalcı projenin Haldun Gülalp'in işaret ettiği gibi dinin boşluğunu doldurmakla kalmadığı, dinin işlevsel karakterini de üstlenen “bir din” halini almış olduğu görülmektedir. Burada dinin sorgulanamaz ve kutsal olan niteliği, kutsal ve sorgulanamaz bir egemenlik fikrine yansıtılmıştır (Gülalp, 2005, s. 351-372). Cumhuriyet projesinin dinin sağladığı toplumsal meşruiyeti, milliyetçilik ile yeni bir forma büründürdüğü de söylenebilir. Şerif Mardin bu bağlamda önemli açıklamalar yapar. Ona göre vatanperverlik, beraber olma ve başkalarına karşı koyma gibi temalar önceki dinsel topluluğun oluşturduğu dayanışma fikrinin bir devamı olarak ortaya çıkmışlardır. Bu açıdan Mardin haklı olarak, kutsiyet devrinin açık bir şekilde görüldüğünü belirtmektedir. Milliyetçilik, dinden uzaklaşma olmadığı için böyle bir durumun ortaya çıktığını belirten Mardin'e göre, Cumhuriyet döneminde “Mehmetçik kolayca yeniden Battal Gazi ve Ali” olarak ortaya çıkabilmiştir (Mardin, 2008, s. 150).

Bu açıklamalar çerçevesinde cumhuriyetin dinsel ve sekülerlik bağlamında keskin bir kopuştan ziyade siyasal teolojik anlamda bir kutsiyet devrini gerçekleştirdiğini, geleneksel İslami iklimde hayat bulan kutsallığı yerinden edip cumhuriyet ve onun etrafında oluşan kavramlara aktardığı-

nı görmekteyiz. İslam'ın ortaya koyduğu geleneksel bakış açısının da giderek yerini kaybettiği bu süreçte sivil din, ideal toplum tasavvurları içeren bir ütopya yazınına da ortaya çıkarıp ona kaynaklık etmeye başlar. Bu yazın, mevcut toplumsal dönüşümlere sıkı sıkıya bağlı olarak gelişmiş ve cumhuriyetçi elitin toplum hedefleriyle bağlantılı olarak ortaya çıkmış olduğundan kimi yazarlar tarafından “var olan toplumsal yapıya alternatif olarak sunulan yetkin toplum tasarısı ve rasyonel gelecek kurguları” olarak ifade edilmiştir (Öztürk, 2007, s. 488). Bu özelliklerinden dolayı da cumhuriyetçi sivil din tarafından oldukça yoğun bir şekilde etkilenmişlerdir. İzleyen bölüm Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Ankara* ve Ahmet Ağaoğlu'nun *Serbest İnsanlar Ülkesinde* adlı ütöpik eserlerinde cumhuriyetçi kutsallığının belirleyici etkisini tartışacak ve ütöpik yazının, cumhuriyetçi kutsallığın birer parçası olarak nasıl üretildiğini göstermeye çalışacaktır.

3. Cumhuriyetçi Sivil Dinin Ütopyalar Üzerine Etkisi

Cumhuriyetçi sivil dinin bahse konu olan ütopyalara nasıl kaynaklık ettiğini daha açık ortaya sermek öncelikle onların kısa bir özetini gerektirmektedir. Böylece ütöpik toplum tasavvurları ile dönemin sosyo-politik ortamı arasındaki ilişkinin yakınlığını görmek mümkün olacaktır.

Karaosmanoğlu'nun *Ankara* romanı üç bölümden oluşmaktadır. İlk iki bölümde o dönemin Türkiye'si'ne dair gözlem ve deneyimlerini aktaran yazar, üçüncü bölümü ise daha çok ütöpik toplum tahayyülüne ayırır. Her biri farklı bir dönemi anlatan bölümlerde farklı karakterler öne çıksa da, romanın asıl kişisi Selma Hanım'dır. Selma Hanım bölümleri birbirine bağlayarak sürekliliği sağlıyorsa da aslında her bölümde farklı bir karaktere sahiptir ve farklı bölümlerde ilişki kurduğu erkekler ise o dönemleri betimleyen simgeler gibidirler (Özkırımlı, 1999, s. 13). Sakarya Savaşı öncesini (1922) anlatan birinci bölümde yani Milli Mücadele yıllarında Selma Hanım bir banka şefinin, Ahmet Nazif Bey'in karısıdır. Nazif Bey'in görevi nedeniyle Ankara'ya taşınmışlardır ve bu dönemde Ankara'nın “yabanıldır.” Nazif Bey korkak ve kendi halinde bir bürokrattır. Bu bölümde milletvekili Murat Bey ile tanışır. Murat Bey sade, içten, temiz görünümüyle meclisin yenilikçi kandı; onun evinde karşılaştıkları Şeyh Emin ise meclisteki tutucuları temsil eder. Yine Murat Bey vasıtasıyla tanıştıkları Binbaşı Hakkı Bey ise atılgan, yiğit bir askerdir ve Milli Mücadele'nin içinde yer alan bir kişi olarak batı aleyhtarı bir tutum sergilemektedir. Bölümün sonuna doğru Selma Hanım hastanede çalışmaya başlamasıyla değişimler yaşar ve kendini Milli Müca-

dele heyecanına kaplıdır. Kocasını Nazif Bey'in Milli Mücadeleye gereken ilgi ve alaka ile bağlanmadığını görünce aradığı coşkuyu Binbaşı Hakkı Bey'de bulur (Özkırımlı, 1999, s. 13-14).

Cumhuriyet'in ilanını izleyen yılların (1923-26) Ankarası'nda geçen ve yozlaşmış devrimi anlatan ikinci bölümde Selma Hanım, karşımıza Binbaşı Hakkı Bey'in karısı olarak çıkar. İlk bölümden tanıdığımız Binbaşı Hakkı Bey, Murat Bey ve Şeyh Emin değişen koşullarla birlikte kişiliklerinde değişim yaşamışlardır. Bu değişim, onların devrimden sonra yozlaşmalarını simgelemektedir. Hakkı Bey ordudan ayrılmıştır, Murat Bey artık milletvekilli değildir, Şeyh Emin ise artık Emin Bey olmuştur. Üçü de vurguncu, devrim ruhunu kaybeden, alafrangalaşan, batının daha ziyade kötü yanlarını alan yeni bir sınıfın üyesidirler. Romanın ana karakteri Selma Hanım ise partiden partiye koşan bir kadındır. (Özkırımlı, 1999, s. 14). İlk bölümde bir görünüş kaybolmuş Neşet Sabit'in ağırlığı iyice hissedilmeye başlamıştır. Etrafını saran bu eğlence ve sefahat yaşamından bunalan Selma Hanım için tek mutluluk kaynağı Neşet Sabit ile yaptığı konuşmalardır. Yazar, bu bölümde Neşet Sabit üzerinden bu sefahat içindeki sınıfla halk arasındaki uçurumu eleştirir. Bölümün sonuna doğru, Neşet Sabit ile sohbetlerin etkisiyle içinde bir çatışma yaşayan Selma Hanım yaşadığı hayattan da, kocasından da uzaklaşır. Kitabın ütöpik tahayyülü üçüncü bölüm olup Mustafa Kemal'in 10. Yıl Nutku'ndan 4 yıl sonrası (1937) ile 1942 yılları arasındaki Türkiye'yi anlatır. Bu bölümün kahramanları Selma Hanım ve Neşet Sabit'tir. Yazarın tahayyül ettiği Türkiye artık kurulmuş, Neşet Sabit ile Selma Hanım evlenmiş; Selma Hanım bir okulun müdürlüğünü yaparken, Neşet Sabit de *İçti-mai Mükellefiyet Teşkilatı*'nın üyelerinden biri olmuştur. İlk bölümlerde tasvir edilen sınıf, devrim öncesinin ateşini devrimden sonra sürekli kılamamış, yozlaşmıştır ve zamanla inkılâpların önünde engel teşkil etmeye başlamıştır. Türkiye tahayyülünün gerçekleşebilmesi için bu "alafranga sınıfın" tasfiyesi artık kaçınılmaz olmuştur. Dolayısıyla önceki bölümlerde bu sınıfı temsil eden karakterler bu bölümün Türkiye'si'nde kendilerine yer bulamamışlardır.

Esasında bir edebiyatçı olmayan Ahmet Ağaoğlu ise; savunduğu, düşlediği ülkeyi dile getirmenin bir aracı olarak edebiyata yönelmiş ve dönemin çevreleriyle girdiği hesaplaşmada savunduğu düşünceleri de içine alacak şekilde yazdığı *Serbest İnsanlar Ülkesinde* adlı romanını ilk olarak 1930 yılında bastırılmıştır. Romanın başlangıç bölümü olan *Mukaddeme*'de yazar böyle bir kitabı neden yazma gereği hissettiğini anlatır. Bu bölümde ayrıca şahsi

hükümet (monarşi), meşrutiyet ve cumhuriyet rejimleri arasındaki ayrıma dikkat çeker. Buna göre monarşi korku temellidir ve halk tek bir kişinin şahsi hevesinin hükümranlığı altındadır. Meşrutiyette hükümdar hâkimiyetini “şerefli” bir sınıfla paylaşmaktadır. Cumhuriyet ise bu rejimlerin en faziletli-sidir, çünkü hâkimiyeti halkın elinde tuttuğu bir yönetim şeklidir. Ütopyaya göre, “*Türk milleti Dahi rehberinin sevki ile Cumhuriyet gibi mütekâmil bir idare şeklini tahakkuk ettirmiştir*” ve bu rejimin başarılı olması için Türk milletinin fertlerinin yani vatandaşların faziletli olmak gibi bazı manevi özellikler taşıması gerekir. Bu noktada Ağaoğlu bu kitabı yazma amacını, milletin bir ferdi olarak bu faziletlerin ve hususiyetlerin neler olduğunu ve Cumhuriyette hür ve serbest vatandaşların nasıl olmaları lazım geldiğini ortaya koymak şeklinde ifade etmektedir (Ağaoğlu, 1930, s. 1-2).

Kitapta, esareten kurtulmuş bir Türk, hür olmak için yola çıkar; bir yol ayrımına geldiğinde, “sol tarafa giden yol hürriyet yoludur/sağ tarafa giden yol kölelik yoludur” yazılı bir levha görür ve sol taraftan yürüyerek “Serbest İnsanlar Ülkesi”ne gelir. Burada “Pir” olarak ifade edilen rehberlerden eğitim alıp; süregelen yaşamı, yapıyı, usulü ve bir cumhuriyette hür ve serbest vatandaşların nasıl olması gerektiğini öğrenir. Bu ülkede kalmaya karar verir. Nihayetinde üç pirin eşliğinde “hürriyet meleşti” adına hürriyet yemini eder. Hür olmak isteyen esirin Türk olduğu vurgulanmış olsa da Ahmet Ağaoğlu’nun ütöpik ülkesinin Türkiye olup olmadığı konusu açık değildir çünkü hakanın zindanlarında esir olan bu Türk, Tanrı Resulü’nün (Mustafa Kemal’in) sesini duyup zincirlerini kırarak yola düştüğünde Türkiye’ye değil de Serbest İnsanlar Ülkesi’ne varmıştır. Burada yaşayan pirlere Mustafa Kemal’i tanımakta hatta tanımaktan öte onun aşkıyla yani “Türk Cumhuriyetini kuran Dâhinin emel ve arzularının tahakkuku için çalışmaktadırlar” cümlesinde de belirtildiği gibi, onun ideallerine uygun hareket etmektedirler (Ağaoğlu, 1930, s. 2).

3.1 Kurtarıcı Tanrı Figürü Olarak Atatürk

Geleneksel İslami iklimde meşruiyetini Tanrıdan aldığı düşünülen ve Tanrının yeryüzündeki gölgesi olarak adlandırılan Osmanlı sultanlarının siyasal hâkimiyetlerini sağlayan ve “adalet dairesi” olarak adlandırılan sistem nihai olarak adil bir toplumun kurulmasında sultanı merkeze koymaktaydı. Siyasal meşruiyet kaynağı Cumhuriyetle birlikte dönüşüm geçirdiğinde artık ne bir Tanrı gölgesi olarak sultandan, ne de bu kutsallık anlayışının beslediği adalet dairesinden söz edilecektir. Önceki bölümde tartışıldığı gibi,

Cumhuriyetin sivil dininin oluşturduğu yeni kutsallık iklimi yeni kültürler ortaya çıkaracak ve bu iklim ütopyik toplum tasavvurlarının oluşturulmasında kaynak teşkil edecektir.

Cumhuriyetçi kutsallık ikliminin bu ütopyalarda hayat verdiği ilk şey topluma önderlik eden kişinin tanrısal karaktere büründürülmesidir. Bu noktada ütopyik eserlerin cumhuriyetçi kutsallıktan kaynak almakla birlikte sivil dinin oluşturduğu kişi kültürünü kendi toplum tasavvurlarında yol gösterici ve mürşit olarak konumlandıkları görülür. Her iki ütopya da bu kültürü Mustafa Kemal'in şahsında birleştirir. Onlara göre "Cumhuriyeti kuran ve inkılâpları gerçekleştiren tek başına Mustafa Kemal'dir" (Talay, 2011, s. 437) ve bu nedenle o dinsel niteliklere de sahiptir. Her iki ütopya da dinsel kavram setini siyasal arenaya teşmil ederek Mustafa Kemal'i cumhuriyetçi sivil dinin tanrısı ya da peygamberi konumuna yükseltmektedir. İnsanüstülük ve mucize gibi sıfatlara sıklıkla tesadüf edilir. Bu mistisizm özellikle Mustafa Kemal'in fiziksel niteliklerini tasvir ederken kendini göstermekte ve estetik ile dinselliğin iç içe bulunduğu antik Yunan dünyasındaki tanrılarla bir benzeşim kurulmaktadır. *Ankara* ütopyasına göre Mustafa Kemal'in alını, "çok geniş olmamakla beraber, eski Yunan heykeltıraşlarına bir genç Tanrı kafası örneği olacak derecede düzgün, ahenkli ve yontulmuş gibiydi. Göz oyukları çukur değildi, fakat bakışlarının derinden, çok derinden gelen bir hali vardı" (Karaosmanoğlu, 1999, s. 176). Mustafa Kemal'in bu şekilde bir Yunan Tanrısına benzetilmesi Karaosmanoğlu'nda Nev Yunanilik akımının etkisine bağlanmakla birlikte Yunan Tanrılarının bu dünya ile doğrudan irtibatlı ve ona müdahil olan kudretlerine de vurgu yapmaktadır (Talay, 2011, s. 436-437).

Ankara'nın toplum tasavvurunda Mustafa Kemal'in oldukça büyük bir yer kapladığına şüphe bulunmamaktadır. Buna karşın Karaosmanoğlu'nun onu betimlerken kullandığı teolojik kavram setinin bir kısmını geleneksel dünya dinlerinden devşirmiş olduğu görülmektedir. Tek tanrılı dinlerin dünyanın yaratılışına ilişkin öğretisinin Mustafa Kemal ile yeni bir boyuta taşındığı söylenebilir. Burada teolojik öğreti benzer şekilde karşımıza çıkmakta ancak Mustafa Kemal yaratıcı olarak ifade edilmektedir. Ütopyaya göre, "bu, bir dünyanın ikinci yaradılışı idi. Bundan dört yıl evvel yüzünü gördüğü ve sesini işittiği Tanrı, aydınlığa, ol! demişti; aydınlık oluyordu. Suya ol! demişti; su oluyordu ve suların arasında Levh olsun, demişti. Levh, meydana gelmişti" (Karaosmanoğlu, 1999, s. 178). Yoktan var etmek, bir diğer deyişle tek tanrılı dinlerin tanrılarının kadir-i mutlak güçlerinin en kesif

şekilde ortaya çıktığı anlatı Mustafa Kemal ile birleştirilmekte ve o da yoktan var eden bir tanrısallık vasfına büründürülmektedir.

Mustafa Kemal'in oğuldan ve kardeşten daha kıymetli görülmesi de benzer şekilde, kan bağına dayalı toplumların etkisini yitirmeye başlamalarını sağlayan tek tanrılı dinlerden devralınan bir nitelik olarak görülebilir. Yeni Ahit bunu “yeryüzüne selamet getirmeye geldim sanmayın; ben selamet değil fakat kılıç getirmeye geldim. Çünkü ben adamla babasının ve gelinle kaynanasının arasına ayrılık koymaya geldim... Babayı ve anayı benden ziyade seven bana layık değildir” şeklinde ifade etmektedir (Yeni Ahit: Matta, Bab 10, 34-37). Burada görüldüğü üzere, kan bağı ilkesinin toplumsal ilişkileri belirlemesi dinsel kurtuluşun önünde bir engel olarak sunulmaktadır. Buna göre Tanrı'nın krallığı ancak yol göstericiyi takip etmekle bulunabilecektir. *Serbest İnsanlar Ülkesinde* bu ilke Mustafa Kemal'in şahsında tanımlanmaktadır. Ütopyaya göre bu “büyük adam” oğuldan, kardeşten daha kıymetlidir, zira o cemaati yaşatan, kurtuluşu sağlayan ve yükselmenin yolunu gösteren kişidir. *Ankara* ütopyası ise bu büyük adamı bir milleti selamete götürecektir ve milletin uyanışını sağlayacak bir kahraman olarak tanımlayacak, onun kutsi değerinin zaman içerisinde daha iyi anlaşılacağını belirtecek, bu kahramanı ve onun yaptıklarını Kitab-ı Mukaddes'e referansla ifade edecektir. Bunlar zamanla “Kitabımukaddes'ten bir satır gibi gelecek ve buna karışmış olmak size, hayatınızın yegâne manası gibi görünecektir” (Karaosmanoğlu, 1999, s. 89).

Yoktan var eden bir Tanrı ve kurtuluşa götürecektir “büyük adam” olarak görülen Mustafa Kemal, kimi zaman da bir peygamberdir. Onun ortaya çıkışı ve siyasal uğraşı peygamberin Tanrı tarafından seçilmiş olmasına benzerdir. *Serbest İnsanlar Ülkesinde*'ye göre “aramızdan sarı saçlı, mert yüzlü, aslan bakışlı birisi çıktı. Meğerki elini sakınan, yurdunu esirgeyen Tanrının resulü imiş! Sözler söyledi ki donmuş kalplere sıcaklık, ölmüş damarlara can verdi. İşler yaptı ki bütün dünya hayret etti. Yâd elleri yurttan kovdu, hakanı aşağı etti” (Ağaoğlu, 1930, s. 6). Bu noktada ütopya için peygamberlik, dinsel ve siyasallığın birleştiği bir çizgide ortaya çıkmaktadır. Bir diğer deyişle, ütopyaya göre din siyasal içerimi olan bir sistemdir. Benzer bakış açısının *Ankara* ütopyası yazarı tarafından da sahiplenildiği söylenebilir. Karaosmanoğlu'nun, Mustafa Kemal'in Milli Mücadele gibi kutsal bir amaç uğruna kanının aktığı yerden yaratıcı bir enerjinin çıkacağını düşünmesi kutsallık ve siyasallık arasındaki bağı vurgulaması bakımından önemlidir (Karaosmanoğlu, 2012, s. 38).

Ütopyalar; Mustafa Kemal'in şahsında kült oluşturmaya giriştiklerinde, bir taraftan ulus ve lideri özdeşleştirmiş, diğer taraftan da yüceltilen karakter ile sıradan insanlar arasındaki mesafeyi açmayı ihmal etmemişlerdir. Böylece Tanrısal ulûhiyetin eksiksiz bir temsilini mümkün kılarken oluşturulan kutsallıktan topluluğun pay almasını da sağlamışlardır. Bir diğer deyişle, adeta topluluk üyesi ile topluluğun totemi arasındaki ilişkiye benzer bir ilişki biçimi tasarlamışlardır. Totemle özdeşleşebildiği ölçüde kutsallıktan pay alan topluluk üyesi (Akal, 1998, s. 168) gibi Mustafa Kemal ile de ulus özdeşleştirilmiştir. Bu bakımdan gerek fiziksel, gerekse de içinde olan cevher bakımından diğer insanlardan farklı ve eşsiz olarak görülen Mustafa Kemal'in kutsallığı kimi zaman bir kabile tanrısı görünümüne bürünmektedir. Örneğin, Mustafa Kemal tıpkı ilkel din aşamasında kabile tanrısı gibi hem seven ve dost, hem de korkutucu olmak gibi özelliklere sahiptir. "... güzel ve yuvarlak başı, insana, dayanılmaz bir okşama arzusu veren ehlileşmiş, munisleşmiş bir pars yavrusu kafasını andır(maktadır). Fakat, gene öyle bir kafa gibi, kalbe bir korku ve çekinme hissi vermekten de hali kal(maz). Onun mayası, öbür insanlarınkinden büsbütün başka bir cevherle yoğrulmuş gibi(dir)" (Karaosmanoğlu, 1999, s. 200).

Görüldüğü üzere, gerek *Ankara*, gerekse *Serbest İnsanlar Ülkesinde* ütopyası toplumsal kurtuluşun tanrısal niteliklere sahip bir insan olan Mustafa Kemal tarafından gerçekleştirileceğine yönelik cumhuriyetçi sivil dinin dogmasından yoğun bir şekilde beslenmiştir. Bu ütopyik toplum tasavvurlarının cumhuriyetçi sivil dinden yoğun bir şekilde beslendiği bir diğer temayı, kurtuluşun ancak yol gösterici "mürşitler" ile gerçekleştirilebileceği amentüsü oluşturacaktır.

3.2 Kurtuluş ve Mürşitler

Ankara ve *Serbest İnsanlar Ülkesinde*'ne kaynaklık eden cumhuriyetçi sivil din, ütopyalarda Mustafa Kemal'in kutsal bir haleyle sarmalanması sonucunu doğurduğu gibi bu mukaddes niteliği onun izleyicilerine de yaymaktadır. Bu vesileyle Mustafa Kemal'in izleyicileri havari veya müçtehit babında görülmektedirler. *Ankara* ütopyasında bu kutsi hareketin teorisinin yapılması için bir kadroya ihtiyaç olduğuna değinilir. Bu kadro, bu sivil dinin içtihatlarını belirlemeli ve standartlaştırmalıdır. Ütopyada, Neşet Sabit'in, Selma Hanım'a yönelttiği sözler bu ihtiyacı açık şekilde ortaya koymaktadır: "inkılabı kocanız kendine göre, Murat Bey kendine göre, Şeyh Emin

kendine göre anlıyor, hani, bazı dinler vardır ki, müfessir ve müçtehitlerinin çokluğu yüzünden mana ve mahiyetini değiştirir; işte bizim inkılabımızın başına da böyle bir şey gelmektedir ve bizim ıstırabımızın sebebini burada aramak lazımdır” (Karaosmanoğlu, 1999, s. 149). İnkılaplar konusunda Mustafa Kemal’in yalnız kaldığı, sivil dinin ateşini devam ettirecek bir kadroya gereksinim duyulduğu ve bunların yeni dinin müçtehitleri olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu bakımdan romanda Karaosmanoğlu’nun sözcüsü konumunda olan Neşet Sabit, ütopyanın üçüncü bölümünde sivil dinin bir misyoneri gibi romanlar, piyesler yazan; ülkenin çeşitli yerlerinde konferanslar veren biri olarak hizmet etmektedir. Ayrıca ütopya; imanın devamlı güçlü tutulabilmesi, ‘müminlere’ yeni ahlakın kazandırılması ve eski batıl inançlardan vazgeçilmesini sağlayacak bir etken olarak bir takım kurumlar da oluşturulmasını öngörür. Tarih ile dile ilişkin uygulamaların cemaatin uyanışını ve kurtuluşunu sağlayacağına dair düşünceden hareketle mevcut *Tarih Cemiyeti* ve *Türk Dili Tetkik Cemiyeti* ile kurgusal olarak tasarlanmış ve Tarih ve Dil Cemiyetlerinin birleşmesinden oluşan *Türk Akademiyası*, *İçtimai Mükellefiyetler Teşkilatı* gibi kuruluşlar bu işleyle donatılmıştır. *Ankara* ütopyasına göre; bu cemiyetler coşkun bir hamle yaratarak yeni yetişen Türk gencine bilinç aşılacaklardır (Karaosmanoğlu, 1999, s. 183-184).

Serbest İnsanlar Ülkesinde de, *Ankara*’daki gibi yeni sivil dinin müminlerinin doğru yola yönlendirilmesinde pirlere ve rehberlere duyulan gereklilik üzerinde durulur. Bu gerekliliğin siyasal-teolojik anlamları vardır ve cumhuriyetin ahlaki ve dinsel bir rolü de olduğuna yönelik bir bakış açısına dayanır. *Serbest İnsanlar Ülkesinde* cumhuriyetçi dinin gelenek ve göreneklerin benimsenmesinin pirlere ve mürşitler yoluyla gerçekleşeceğinden bahsetmektedir. Buna göre pirlere ve rehberlere yeni bir ahlak vazedeceklerinden dolayı iyiyi ve kötüyü yeniden kurma, toplumu yeniden düzenlenme misyonuna sahiptirler ve bunun için de kişisel zaaflarından arınmış olmalıdırlar (Coşar, 1997, s. 160). Ütopyada, nasıl ki mürşitler ve pirlere sivil dine kendilerini adanmışlarsa, aynı adanmışlığı talimleri için de geçerli kılmaya çalışmalıdırlar. Yani millete rehber olan, onun emel arzularına tercümanlık eden aydın zümresi milletin aynası olmalı, onlar ne ise millet de o olmalıdır (Ağaoğlu, 1930, s. 68).

Serbest İnsanlar Ülkesinde’de yeni gelenek-göreneğin öğretilmesi ve yaygınlaştırılması aynı zamanda bir terbiye meselesi olarak da sunulur. Her ne kadar bu terbiyenin oluşmasında sivil dinin rehber ve pirlere bir misyon yüklüyorsa da, okulu da bu terbiyenin kaçınılmaz bir parçası olarak görmektedir. Okullar yoluyla “halka hürriyet imanının verilmesi mümkün olacaktır.

tır: o zamana kadar etrafı çalılıklar ile kapalı görünen hürriyet yolu bu kere aydınlanmağa başlayacak”tır (Ağaoğlu, 1930, s. 81). Burada dinsel söylemde de olduğu gibi açıkça bir kurtuluş vaadi vardır. Fakat burada tek tanrılı dinlerin kıyametten önceki bin yıllık refah dönemini ifade eden binyılcılık (*millennialism*) anlayışının bir dönüşüm geçirdiğini söylemek mümkündür. Tarihi, Tanrısal kurtuluş tarihinden ayırmayı reddeden ve tarihe bakışlarını İncil deyişlerinin yönlendirdiği dindarlar (Kieser, 2010, s. 15) gibi burada da benzer şekilde tarihin cumhuriyetçi ahlak tarafından yönlendirildiği iddiası söz konusudur. Ancak ütopya için kurtuluş ile cumhuriyetçi ahlak arasında bir ayrışma yoktur yani Tanrısal kurtuluş cumhuriyetçi sivil dinin bir antitezi değildir. *Ankara ve Serbest İnsanlar Ülkesinde* ütopyaları da bu açıdan Tanrısal kurtuluş ve siyasallığın iç içe geçmesinin birer örneğini oluştururlar.

Cumhuriyetçi ahlakın ütopyalar için anlamına daha ayrıntılı bir şekilde baktığımızda, sivil dinden önceki ahlakın bir gerilik ve çöküşü temsil ettiği görülmektedir. Bu çöküşü aşmak için gerekli olan şey ise cumhuriyetçi dinin ortaya koyacağı reformlardır. *Serbest İnsanlar Ülkesinde* ütopyasına göre cumhuriyetçi din, ülkeyi geçmişinin yükünden, o geçmişin taassup dolu kurallarından ve hurafelerle dolu zihniyetinden kurtaracaktır (Ağaoğlu, 1930, s. 18-19). Bununla birlikte *Serbest İnsanlar Ülkesinde*’nin tanımladığı yeni ahlak; insanı ön plana çıkartacak ve bu insana hak ettiği değeri verecektir. Fakat insanın ön plana çıkartılması cemaatin geri plana çekilmesi anlamına gelmemektedir. İnsanın sahip olduğu düşünülen değer, aslında cemaatin önemli bir değer olarak görülmesinden kaynaklanır. Eğer cemaat olmazsa, bireysel istibdat, hürriyet anarşisi ve zorbalık ortaya çıkacaktır ve bu da insanı değersizleştirilecektir (Ağaoğlu, 1930, s. 14-15). Yeni sivil din; böylece insanlara selamet ve hürriyet vadetmekte, ortaya koyduğu kurtuluş yolunun inananları hurafelerden kurtaracağını ve bilgi ile akıl çağını başlatacağını müjdelemektedir. Sonuç olarak, insanlar çalışma ahlakı edinecek, ecdat olarak nitelendirilen atalardan kalan batıl inançlardan ülke temizlenecek ve “sahih inanç” yerleştirilecektir (Ağaoğlu, 1930, s. 87-88).

Ankara ütopyası da sivil dinin yeni insanının kendine ve tabiata hükmetmeye çalışan, hurafelerden kurtulmuş, iradeli yani rasyonel olduğunu belirtir. Kitapta da geçtiği gibi “yeni insan, eski insan gibi kendi eliyle kendine işkence yapmayacak kadar şuura ve hadiselerin tesirine esir yaşamayacak kadar hürriyete ermiştir” (Karaosmanoğlu, 1999, s. 194). Bu yeni insanı kuracak olan cumhuriyetçi dindir. Bozulmuş dinin sonuçları olarak gösterilen batıl inançlar ve hurafeler yerine insan iradesi ve akıl gerçek iman öğeleri olarak

konulmaktadır ve kurtuluşun bu akıl yoluyla gerçekleşeceği ifade edilmektedir. *Ankara* ütopyası için “yeni cemiyet gibi yeni insanda da kaza ve kadere bırakılmış hiçbir taraf olamaz... yeni insan-yani tam insan da- hem tabiata, hem de o tabiatın cüzü olan kendi benliğini iradesi altına almasını bilecektir” (Karaosmanoğlu, 1999, s. 195).

Sonuç olarak Anthony D. Smith’in ifade ettiği gibi, her ne kadar yeni-eski karşıtlığı içinde bir denklem kurmuş gibi görünseler de aslında, bir kutsal millet tasavvuruna bel bağlanmakta ve her kutsama faaliyetinde olduğu gibi insanlığın kadim umutlarına gönderme yapılarak kurtuluş vad edilmektedir (Smith, 1994, s. 66). Bu yaklaşım her iki ütopya için de geçerli olup, sivil dinin yeni insanını tamamen bambaşka biri olarak değil de geçmişin taassubuyla karşılaştırmalı olarak ele almakta ve kurtuluşun, bozulmuş bir dinin içinden bilgi ve akıl yoluyla geleceğini iddia etmektedirler.

3.3 Dünya Benimseyen Müminler Topluluğu

Hürriyet ve kurtuluş temalarının iç içe geçtiği *Ankara* ve *Serbest İnsanlar Ülkesinde* ütopyalarında ideal toplum ve toplumsal kurtuluş için vatandaşların taşımaları gerektiği niteliklerden özellikle söz edildiği görülmektedir. Burada sayılan nitelikler klasik bir dindarlığın taşıdığı niteliklere oldukça benzemektedir. Örneğin, *Serbest İnsanlar Ülkesinde* ütopyasında vatandaşların hırslardan ve tahakküm gibi hayvanlık özelliklerinden arınması, nefsi-ne hâkim olması, tevazu göstermesi, gururdan uzak olması, fedakâr olması, cesur olması, doğruyu sevmesi, hakikate tahammül etmesi ve başkalarına karşı hürmet duyması istenmektedir. Bu açıdan bakıldığında vatandaşlardan dünyaya karşı olmalarını; bir diğer deyişle dünyayı dışlayıp, ondan el etek çekmelerini istenmemekte aksine kurtuluşu toplum içinde ahlakça doğru davranma koşuluna bağlayarak dünyayı benimsemeleri vazedilmektedir. Dolayısıyla ütopya, kurtuluşu dünya dışlayan bir züht hareketinde değil de dünyada aramaktadır. Örneğin; *Serbest İnsanlar Ülkesinde*’de hedef kurtuluş-tur ve bunun aracı ise sadelik ile cumhuriyetçi ahlakıdır (Ağaoğlu, 1930, s. 103). Burada kurtuluş her ne kadar dünya dışlamayı gerektirmese de kişinin diğerkâm karakterine bağlanır. Ağaoğlu için Cumhuriyetçi müminlerin şahsi menfaatlerini feda etmeleri kilit önemdedir (Ağaoğlu, 1930, s. 49-50). Zira kurtuluş için yüce olunmalıdır. Fikir temizliği, söz temizliği ve hareket temizliği hürriyetin esasları olarak sayılırken nefse hâkim olmak, söz sadeliği ve yaşayış sadeliği olmazsa olmazlardandır. (Ağaoğlu, 1930, s. 7). Kitabın birçok yerinde giyimde, yaşayışta sadelik ön plana çıkarılarak doğal ihtiyaçların

dışında yapılan harcamalar fuzuli bulunur. Örneğin, kumar ve içki toplum içinde ahlaklı yaşama konusunda yozlaşmışlık olarak nitelendirilirken, temizlik, samimiyet, dürüstlikle birlikte yaşamak “sade ve yüksek” bulunur ve bu “yaşamak san’atı!” olarak tanımlanır (Ağaoğlu, 1930, s. 44). *Serbest İnsanlar Ülkesinde*’ne göre medeniyet ve zenginlik bu toplum içinde insanların ahlaklı yaşamalarının önüne engel olan alışkanlık ve ihtiyaçlarının artmasına neden olmaktadır. Bu bakımdan ütopya sarayla bağlantılandığı zenginliğe karşı uyarılarda bulunur: “Bütün o sırmalı üniformalar, o parıl parıl parlıyan elbiseler, o muhteşem gerduneler, o müheyyel saraylar, o altın gümüş kumaşlar ve kap kaşıklar o mücevharat ve ipekler hep fertlerde tama ve iştiha hırslarını uyandırmak ve tab’ayı bütün bunların kaynağı saraya bağlamak içindir” (Ağaoğlu, 1930, s. 102). Keza *Ankara* ütopyasında da imparatorluğa karşı yükseltilen cumhuriyetçi imana ruhunu verenin “çoşkulu sadelik ve samimiyet” olduğu belirtilir. Buna göre sadelik Türki bir niteliktir ve bu sayede Türkler medeniyetler inşa etmişlerdir. Romanın sonunda tasvir edilen Türkün çoşkulu yürüyüşü “büyük ırkın mehip rüyasına” benzetilirken, bir ordu halindeki Türklerin, Orta Asya’dan başlayıp Kafkaslara, oradan Karpatlara, Tuna boyuna uzanan coğrafyada yani Akdeniz medeniyetinde Yehova’nın kayıp cennetini bulacakları belirtilir (Karaosmanoğlu, 1999, s. 236-237). *Serbest İnsanlar Ülkesinde* de medeniyetin sade yaşam ve itaat üzerine temellendiği ifade edilerek Türklük ile medeniyet arasında yakın bağ kurulur:

“tören asil, elim necip, kanım temizdir. Yurdum evvelce orta Asya’nın yüksek yaylası idi. Sonra taşkın bir kanın hamleleri ile cetlerim Şarka, Garba, Şimale ve Cenuba doğru yayılmışlar. memleketler basmışlar, devletler kurmuşlar, medeniyetler çıkarmışlar. Evvelce uluslarımız sade yaşarlardı, halkla oturup kalkarlardı, yasaya bakarlardı, hakka ve kurultaya itaat ederlerdi” (Ağaoğlu, 1930, s. 5).

Nihayetinde dinsel seçilmiş halk düşüncesinin etnik, milliyetçi muadili olarak görülebilecek bu bakış açısına göre Türkler adeta medeniyetler kurmak için Tanrı tarafından seçilmişler ve bu medeniyetleri ilahi bir çoşkunlukla kurmuşlardır. Bunu da adanmış bir sade yaşama sahip olarak yapmışlardır. Ancak İslam’ın tesiri ile bu törede gedikler açılmış ve hatta Tanrı tarafından seçilmiş olduğuna inanılan bu halkın adetlerinde yozlaşma ortaya çıkarak çöküş kaçınılmaz hale gelmiştir. Görüldüğü üzere, etnik seçilmişlik mitini Türklük ile birleştiren ütopyalar için yapılması gereken bu Türki inancın yeniden diriltilmesidir. İşte sadelik bu noktada bir Türk âdeti olarak sunulmakta ve kurtuluş için yeniden diriltilmesi gereken bir nitelik olarak ileri sürülmektedir. Bu bakımdan kendi gibi olmaya, kendine dön-

meye oldukça özel önem verilmektedir. Gerek *Ankara*, gerekse de *Serbest İnsanlar Ülkesinde* ütopyası cumhuriyetçi sivil din tasavvurlarında bu inancın vazettiği kendilik bilincini akamete uğratabilecek hayat tarzına karşı uyarılarda bulunurlar. *Ankara* ütopyası, Batıcılık ve Batıcı yaşam tarzına yönelik cumhuriyetçi bakışı yorumlarken bunun açık örneklerinden birini sergiler. Buna göre Batıcılık bir eğlence tarzı değildir, “her şeyden evvel bir yapma, yaratma, kurma, iletme ve işletme gücüdür” (Karaosmanoğlu, 1999, s.150). Dolayısıyla Avrupalıya benzemenin; Avrupalı gibi giyinmenin, Avrupalı gibi dans etmenin, Avrupalı gibi yaşayıp eğlenmenin bir manası yoktur. Karaosmanoğlu başta kadınlar olmak üzere ancak kendi gibi olmayı, kendi kendini işlemeyi yüceltmektedir (Talay, 2011, s. 436).

Her iki ütopyada müminler topluluğuna dair ön plana çıkan bir diğer unsur toplumsal ahlakla organik bir toplum anlayışının desteklenmesi ve ferdiyetçiliğe karşı cemiyetçiliğin vurgulanmasıdır. Örneğin, *Ankara* ütopyasının ikinci bölümünde Karaosmanoğlu'nun sözcüsü olan Neşet Sabit'in ağzından cemiyetçilik gerçekleşen bir ruh gibi sunulurken, üçüncü bölümde de Ankara şehri Halkevi'nin temsilleriyle dolu “kaynaşmış bir halkın şevkli bir sesiyle dolan” bir şehir olarak nitelendirilir. Yine bununla ilişkili olarak Selma hanımın bütün insanların şevkle çalışarak zekâlarının ve iradelerinin en güzel meyvelerini vermesini içtimai atmosfere bağlanması organik bir toplumun verdiği ilahi yaratıcılığa denk düşer (Karaosmanoğlu, 1999, s. 178). Bu toplumun yapısına damgasını vuran da yine kolektif bir şekilde çalışmaktır, zira yazarın iddiasına göre kolektif çalışma insana şevk ve mutluluk vermektedir (Karaosmanoğlu, 1999, s.197). Keza Ankara romanında ferdi mutluluğun dahi ancak müreffeh bir cemiyetle mümkün olacağı ifade edilir. Bu bakış; “... ne kadar *egoist*, ne kadar bencil olursak olalım, muhitin üstünde veya muhitin dışında bir dakika daha nefes alabilmek kudreti bize verilmemiştir [...] Emin ol ki, dağınık ve kasvetli bir cemiyet içinde aşktan bile medet umamayız” (Karaosmanoğlu, 1999, s. 192), “her fert ruhça olduğu gibi bedence de bütün şahsi duygularından sıyrılmış ve on bin kişi bir adam, bir adam on bin kişi olmuştu” (Karaosmanoğlu, 1999, s. 235) ifadelerinde gözlemlenebilmektedir.

Görüldüğü üzere, organik toplum anlayışı bu ütopyalarda organik dayanımcı bir toplumun işbölümünü ifade etmekten ziyade birleşmiş bir toplumun ortaya koyduğu genel coşkunun ifadesidir. Tam da bu genel coşku doğaları itibarıyla dünyevi olan şeyleri kutsallaştırmakta; Fransız Devrimi'nde öne çıkan vatan, özgürlük ve akıl gibi temel kavramların uhrevi bir haleye

büründürülmeleri gibi bu ütopyalarda da organik, kaynaşmış millet teması aynı şekilde kutsallaştırılmaktadır. Bir diğer deyişle, toplum kendini Tanrı olarak ya da tanrılar yaratmak için kurma yetisine kavuşturulmaktadır (Stevens, 2001, s. 136). Benzer yaklaşım Ağaoğlu'nun romanında da görülür ve hatta *Serbest İnsanlar Ülkesinde*'de organik toplumun din-tanrı yaratma niteliği açık bir şekilde ortaya konulur. Ağaoğlu başka bir eserinde de bunun altını özellikle çizer; böyle bir toplumu kuran Mustafa Kemal'i bir peygamber, bu toplumun siyasal sistemi olan cumhuriyeti de bir din olarak nitelendirir:

"Cumhuriyet başlı başına bir dindir, bir imandır. Fakat bu dinin henüz kitabı yazılma(mıştır). Nefislerini unutarak, bütün varlıklarını Cumhuriyete hasretmiş havarileri çıkma(mıştır), halk kütlelerinin karanlık tabakaları içine girerek halkı irşat ve tenvir edecek dahiler zuhur etme(mıştır) [...] (sonuç itibarıyla) bu vazifeyi ifa edemedikleri için Kurunuvustai zihniyet aynen baki kal(mıştır)" (Ağaoğlu, 2011, s. 220-223).

Burada organik toplumun devamlılığı adına gereken fedakârlıkların yapılmadığı için yakınan yazar bu vazifeyi yerine getirmeyenlerin hukuka göre değil de, kamu vicdanında cezalandırılacağını belirtir (Ağaoğlu, 1930, s. 105). Bir diğer deyişle, cumhuriyetçi sivil dinin kutsallığından beslenen ütopya kamusal hayatı düzenleyen hukuk normlarından daha çok vicdanları ilgilendiren duygulara seslenmekte ve din gibi bir kontrol sistemi uygulamaktadır.

Özetle bir önceki bölümde değinilen kurtuluş teması, hürriyet ve sadelik fikri ile örülürken burada hürriyetin sınırları cumhuriyetçi sivil dinin ahlakçılığı ile çizilmektedir. Böylesi bir kurtuluşa ve oluşan ideal toplumda şaşaya yer yoktur. Dahası hürriyet denildiğinde ilk akla gelen bireysel bir olgu olsa da bu bireysellik organik-dini toplum anlayışı içinde öldürülmektedir. Kişi bir dinin mümini gibi cumhuriyetçi yasaların rehberliğine bel bağlayacak ve böylece kurtuluşa erişecektir. Bu rehberliğe iman etmeyenlerin cezalandırılması ise "vicdan" gibi dinsel bir referansla ele alınmaktadır.

Sonuç

Ütopyaların oluşumlarına kaynaklık eden ve onları besleyen memba-lardan en önemlisi gerek dinsel, gerekse siyasal nitelikte olsun bir kutsallık etrafında örgütlenmiş sistemlerdir. Bu organize olmuş kutsallık sistemleri adil, ideal bir toplum oluşturmak ve kurtuluş ahlakını topluluğa vazetmek amacındadırlar. Bu amacı gerçekleştirmek ve insanları bir araya toplayarak onlardan bir cemaat yaratmanın araçları olarak çeşitli ritüel, ayin, festival ve

bayramlara da sahip olan bu kutsallık sistemleri, benzer amaçları güden edebi-kurgusal nitelikli eserler olan ütopyalara da doğrudan ya da dolaylı şekilde esin kaynağı olmuşlardır. Çalışma, kutsallık ile ütopyalar arasındaki bu ilişkide geleneksel dinlere değil de cumhuriyetçi yurttaşlık dinine odaklanmış ve kutsallık üreten bu mekanizmanın ütopyalar üzerinde derin bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Cumhuriyetçi sivil dinin ürettiği kutsallık mekanizmasının ütopyalara kaynaklık ettiğine yönelik özgün bir tezi ortaya koyan metin, kutsallık ve dünyeviliğin bir kopuş olarak değil de bir devamlılık üzerinden okunması ve bu devamlılığın ütopyalara nasıl etki ettiğinin araştırılması noktasında ileride yapılacak çalışmaların önünü açmaktadır. Böylece modernist paradigmanın giderek zayıfladığını öngördüğü kutsallığın nasıl hala ideal toplum tasavvurlarını beslediğine yönelik bir literatürün oluşması sağlanabilecektir.

EXTENDED ABSTRACT

Starting from the premise that sacredness-producing systems are a source of utopias, this study analyzes two utopian texts written in the early Republican period: Yakup Kadri Karaosmanoğlu's *Ankara* and Ahmet Ağaoğlu's *Serbest İnsanlar Ülkesinde*. The existing literature in Turkey contends that there is a negative association between sacred texts and utopias. From this perspective, Islam is seen as an obstacle for utopian writing in Eastern societies, because its purported perfection leaves no need for alternative visions of the ideal society. However, this perspective places the sacred firmly within the confines of monotheistic religions, overlooking alternative political and civil sacredness mechanisms that exist in society. As Jean Jacques Rousseau points out, the modern Republican state appropriates religious elements in order to win the loyalty of its citizens. Yet, this is not a simple combination of religiosity and politics. Rather, the political authority creates a new form of sacredness through a selective use of religious elements. In other words, the state, Rousseau argues, reproduces the religious mythos in the name of the "nation" to establish its legitimacy in the eyes of its citizens. Hence, the state reorganizes itself around sacredness like a religion, thereby creating a republican civil religion.

The creation of such a civil religion was of central importance also in the early republican era in Turkey. In that period, the Turkish state tried to consolidate itself by adopting republican citizenship as its political project and formed a number of cults and sacredness mechanisms in order to create loyal citizens. The cult of Mustafa Kemal, the republican salvation ideology, and the ideal of national sovereignty reflect this sacredness. When Mustafa Kemal emerged as a national hero and a political symbol, he also gained sacredness in the eyes of the people. He was even defined as a (semi) God. Moreover, the sovereignty of God was replaced with the ideal of national sovereignty, by which the real salvation of the people would be brought about. As a result, the nationalist project of the new state took over the functions of religion in society and channeled religions' sacred and unquestionable characteristics to sacred and unquestionable sovereignty of nation. This means that Republican religiosity politically and theologically took over traditional Islamic sacredness and mobilized it to buttress its ideal social order under a new form of religion.

Examining two utopian novels—*Ankara* and *Serbest İnsanlar Ülkesinde*—with the method of content analysis, this study aims to show that they both were rooted in this Republican civil religion. In creating their social worlds, utopias take their major concepts from sacred texts. Central among these are "sacrifice" and "salvation," which indicate that utopias prioritize the idea of equality over free-

dom and individual happiness. Religions in general ask individuals to sacrifice themselves for the collective good in order to achieve real salvation. Drawing on this basic religious idea, utopias create hope for eternal perfection and stability. However, we cannot think of sacredness only in relation to monotheistic religions, for they are not the only source of utopias. As discussed above, when the Republican elite intervened in traditional Islamic beliefs, Islam began losing its privileged place in society, and a civil religion came to be dominant. It was this civil religion that made possible the emergence of *Ankara* and *Serbest İnsanlar Ülkesinde*. However, these utopian novels were not only deeply affected by this civilian religion, they also actively contributed to it.

Three important features became apparent when we analyzed these two utopias. The first is the emergence of Mustafa Kemal as a theological figure akin to a prophet or even a semi-God. For both writers, Mustafa Kemal had created the country on his own like God had created the World. Hence, real salvation was going to be brought about by this “great man,” this national hero. Therefore, for these utopias the prophecy has religious functions and also politics ones. Second, Mustafa Kemal was not the only figure who manifested a sacred quality; rather, his sacred aura was spread among his followers. This means that the political elite would determine and standardize the rules of civil religion that were to govern social life. Members of the community, on the other hand, were expected to behave like the followers of a religion: they were to lead simple lives, refrain from individual greed, and devote themselves to Republican rules if they really wanted to avoid moral collapse and achieve salvation. Salvation and republican virtue were thus combined in the name of a civil religion. Third, with regard to salvation, these two utopias created a contrast between the individual and society. They asked community members to renounce their individual freedoms for the sake of the collective good, defining the latter as “the real freedom” for them. Like a religion does, they also required people to be simple, modest, brave, and abstinent. It was only in this way that society could emerge as a community of believers and individuals could achieve real salvation.

We conclude that the main source of utopias is sacredness-producing systems, which intend to create an ideal society and to provide salvation for the community. However, sacredness cannot be conceived of only in relation to monotheistic religions. The two utopian novels we analyzed in this article and their visions of the ideal society were rooted in the ideal of Republican citizenship viewed as a civil religion, not in religion as traditionally understood.

KAYNAKÇA

- Abéles, M. (2012). *Devletin Antropolojisi*. Çev. N. Ökten, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Ağaoğlu, A. (1930). *Serbest İnsanlar Ülkesinde*. İstanbul: Nihal Kitabevi.
- Ağaoğlu, A. (2011). *Serbest Fırka Hatıraları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A. & Köker, L. (1991). *İmparatorluktan Tann Devletine*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ağaoğulları, M. A. (2006). *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Akal, C. B. (1998). *İktidarın Üç Yüzü*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Bauberot, J. (2010). The Evolution of Secularism in France: Between Two Civil Religions. *Comparative Secularism in a Global Age*. ed. C. Linell, E. S. Hurd. New York: Palgrave.
- Bauberot, J. (2018). *Laiklik: Tutku ve Akıl Arasında 1905-2005*. Çev. A. Er. İstanbul: İstanbul Bilgi Üni. Yayınları.
- Bellah, R. N. (1980). *Varieties of Civil Religion*. San Francisco: Harper & Row.
- Bellah, R. N. (2005). Civil Religion in America. *Daedalus*, 134(4), 40-55.
- Bozdoğan, S. (2002). *Modernizm ve Ulusun İnşası*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Canbaz Yumuşak, F. Ütopya, Karşı-Ütopya ve Türk Edebiyatında Ütopya Geleneği. *Bilgi*, 61, 47-70.
- Coşar, S. (1997). Ahmet Ağaoğlu: Türk Liberalizmin Açmazlarına Bir Giriş. *Toplum ve Bilim*, 74, 155-175.
- Duguit, L. (2000). Egemenlik ve Özgürlük. *Devlet Kuramı*. Der. C. B. Akal. Ankara: Dost Kitabevi.
- Gülalp, H. (2005). Enlightenment by Fiat: Secularization and Democracy in Turkey. *Middle Eastern Studies*, 41(3), 351-372.
- Gülsoy, M. (2013). Edebiyatımızda İlk Ütopya Metinlerinden Rüyada Terakki ve İleri İslam Medeniyeti Rüyası. <http://muratgulsoy.wordpress.com/2013/04/29/edebiyatimizdaki-ilk-utopya-metinlerinden-ruyada-terakki-ve-ileri-islam-medeniyeti-ruyası/>. Erişim: 2014.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1999). *Ankara*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2012). *Atatürk, Biyografik Tahlil Denemesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaynar, M. K. (2009). Totem, Tabu, Mustafa Kemal ve Atatürklük. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*. Der.. Ö. Laçiner. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kieser, H. L. (2010). *Nearest East: American Millennialism and Mission to the Middle East*. Philadelphia: Temple University Press.
- Kumar, K. (2005). *Ütopyaçılık*. Çev. A. Somel. Ankara: İmge Kitabevi.
- Mardin, Ş. (2008). *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oskay, Ü. (1993). Ütopyan Düşünce ile Distopian Düşünce ya da Batılılaşmanın Yolunun Açıldığı Toplumlarla Açılmadığı 'Doğulu' Toplumlar. *Varlık*, 1025, 6-9.
- Özkırmızı, A. (1999). Ankara Üzerine. *Ankara*. (13-16). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztürk, F. (2007). Cumhuriyet ve Ütopya. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*. Der. T. Bora, M. Gültekingil. İstanbul: İletişim Yayınları, 488-498.
- Rousseau, J. J. (2005). *Toplum Sözleşmesi*. Çev. T. Ilgaz. Ankara: ParagrafYayınevi.

- Schmitt, C. (2005). *Siyasi İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*. Çev. E. Zeybekoğlu. Ankara: Dost Kitabevi.
- Somel, S. A. (1998). 'Gericilik', 'İlericilik', ve Aydınlar. *Doğu-Batı*, 3, 43-50.
- Smith, A. D. (1994). *Milli Kimlik*, Çev. B. S. Şener. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Stevens, J. (2001). *Devletin Yeniden Üretimi*. Çev. A. Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Talay, B. (2011). Yakup Kadri Karaosmanoğlu. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*. Der. M. Gültekinçil, T. Bora. İstanbul: İletişim Yayınları, 430-441.
- Toprak, Z. (2012). *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Tuğrul, S. (2014). *Canım Sana Feda*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ünder, H. (2011). Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*. Der. M. Gültekinçil, T. Bora. İstanbul: İletişim Yayınları, 138-155.
- Yalçınkaya, A. (2004). *Eğer'den Meğer'e Ütopya Karşısında Türk Romanı*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Yavuz, H. (2003). *Kara Güneş*. İstanbul: Can Yayınları.
- Yeni Ahit: Matta.